

HRVATSKI U SREDNJIM ŠKOLAMA U BANSKOJ HRVATSKOJ (1901-1918)

Vlado Pandžić
Filozofski fakultet
Zagreb

SAŽETAK: U ovome radu donosimo sintezu istraživanja položaja i uloge hrvatskoga jezika u srednjim školama u Banskoj Hrvatskoj od 1901. do 1918,¹ tj. u posljednjih osamnaest godina Austro-Ugarske Monarhije.²

Ključne riječi: hrvatski jezik, srednje škole, gimnazije, nastavni jezik.

I.

Istraživanje položaja i uloge hrvatskoga jezika u gimnazijama i ostalim srednjim školama (1901-1918)³ motivirano je izazovnim pitanjima o svrsi hrvatskoga jezika u odgoju i obrazovanju hrvatske mladeži te borbi za hrvatski kao nastavni jezik.⁴ Iz povijesti nastave hrvatskoga jezika mogu se dobro očitavati odgojne i naobrazbene zadaće⁵ te utvrditi koliko i kako je utjecala na pojedince i hrvatski narod u iznimno važnome povijesnom razdoblju.⁶

---

¹ Djelomice je ovaj rad predstavljen na Drugome hrvatskom slavističkom kongresu u Osijeku (1999.). Ovdje je istraživanje potkrijepljeno dokazima iz novih izvora.

² Istraživanje položaja i uporabe hrvatskoga kao nastavnoga jezika u istome razdoblju u Slavoniji, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini predstaviti ćemo u posebnim tekstovima.

³ Nastavnicima te priručnicima i udžbenicima hrvatskoga jezika posvećujemo pozornost također u posebnim tekstovima koje ćemo uključiti u knjigu *Povijest nastave hrvatskoga jezika*.

⁴ Borba za hrvatski jezik bila je uvijek i borba za opstanak hrvatskoga naroda. Usp. Vlado Pandžić, *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006, na više mjesta.

⁵ Usp. Vlado Pandžić, *Putovima školske recepcije književnosti*, Zagreb, 2001, str. 6.

⁶ Isto.

II.

Hrvatska je još od 1868. u skladu s Hrvatsko-ugarskom nagodbom imala pravo na potpunu autonomiju školstva,⁷ ali u zbilji je to bilo teško ostvariti, posebice pod strahovladom bana Khuena Hédervárya.⁸ Uspora-
vao je na razne načine osnutak hrvatskih osnovnih škola,⁹ odgađao izda-
vanje odluka o otvaranju gimnazija i drugih srednjih škola.¹⁰ Unatoč mno-
gim zaprekama krajem 19. i početkom 20. stoljeća značajno se povećao
broj gimnazija i strukovnih srednjih škola u Banskoj Hrvatskoj¹¹ koje su
otvorene samo zahvaljujući vrlo sposobnim i upornim hrvatskim domo-
ljubima. Od prosvjetnih su ustanova očekivali uzornu čvrstinu širokih temelja za kulturni i svaki drugi napredak hrvatskoga naroda.¹² Na dobro je
došlo hrvatskom narodu u dvama posljednjim desetljećima 19. stoljeća
što se nakon vojnoga zaposjednuća Bosne i Hercegovine našao u jednoj
državi (Austro-Ugarskoj Monarhiji) premda je austrijska i mađarska poli-
tika brižno pazila da ne dođe do upravnoga, političkog i kulturnog pove-
zivanja Hrvata.¹³

III.

Najviše je srednjih škola s hrvatskim kao nastavnim jezikom bilo u Zagrebu, koji je početkom 20. stoljeća bio izrazito najveći hrvatski grad, s već podugo uspostavljenim ugledom hrvatskoga kulturnog središta, sa sjedištima Matice hrvatske, Sveučilišta, JAZU-a, Društva hrvatskih knji-
ževnika i ostalih najvažnijih hrvatskih kulturnih i prosvjetnih udruga.

⁷ Usp. Dragutin Franković i dr., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958, str. 245.

⁸ Usp. Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994, str. 279-287.

⁹ Usp. Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vre-
mena do danas*, VIII, Zagreb, 1913, na više mjesta.

¹⁰ Usp. D. Franković i dr., n. d., str. 246.

¹¹ Usp. Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vre-
mena do danas*, VIII, Zagreb, 1913, na više mjesta.

¹² D. Franković, n. d., str. 246: „Srednje škole obuhvaćale su vrlo malen postotak učenika. Njihov je broj bio veoma malen: na 134.784 stanovnika otpadala je samo jedna srednja škola, osim toga one se nalaze samo u najvećim mjestima, pa ih polaze većinom djeca raznih službenika i imućnijih građana, koja kasnije prelaze na sveučilište, dok djeca radnika i seljaka svoje obrazo-
vanje završavaju u najviše slučajeva s pučkom školom.”

¹³ Srpska agresivna promidžba posebno je početkom 20. stoljeća dolazila do izražaja u nekim bosanskohercegovačkim srednjim školama, te u zemunskoj, srijemskomitrovičkoj i kotorskoj gimnaziji. Godine 1902. prvi put su Srbi u svom glasilu „Srbobran” (tiskanom u Zagrebu) objavili rat do potpunoga uništenja, što je izazvalo protusrpske demonstracije upravo kad je bilo najviše sukoba s ugarskim političarima. Usp. D. Pavličević, n. d., str. 282-283.

Najstarija i najuglednija srednja škola bila je **Kraljevska gornjogradska velika gimnazija u Zagrebu (Klasična gimnazija u Zagrebu, Prva klasična gimnazija u Zagrebu, Zagrebačka gornjogradska velika /klasična/ gimnazija...)**.¹⁴ Do početka je 20. stoljeća više puta mijenjala naziv, a do tada je već imala tri stoljeća vrlo uspješnoga rada.¹⁵ Stekla je neprijeporno ugled i jedne od najznamenitijih hrvatskih gimnazija u učenju hrvatskoga jezika unatoč višedesetljetnim otporima i borbi s protivnicima hrvatskoga jezika, tj. hrvatske narodne samobitnosti i državotvornih prava.¹⁶ Ljudevit Jonke je isticao trojicu profesora zagrebačke klasične gimnazije koji su iznimno zaslužni za hrvatski književni jezik u „ilirsko doba”: Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića.¹⁷ Povijesni su njihovi prinosi školskom učenju hrvatskoga jezika u okolnostima koje nisu nudile velike nade neovisnom razvoju hrvatskoga književnog jezika.¹⁸ Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u toj je školi bilo izvrsnih profesora hrvatskoga jezika, ali nisu stekli ugled i slavu svojih prethodnika.¹⁹ Među njima je najpoznatiji Mirko Divković, borbeni vukovac iz „prvoga naraštaja”,²⁰ dugogodišnji profesor i ravnatelj te škole, glavni pisac srednjoškolskih udžbenika.²¹ Neosporno je kao ravnatelj zahtijevao od profesora najbolju i uzornu nastavu hrvatskoga jezika. Nema prijepora ni oko povijesnih činjenica da su profesori u toj gimnaziji vrlo uspješno motivirali učenike na pismeno izražavanje različitim funkcionalnim stilovima premda im se u školskim zadaćama najviše sviđao književnoumjetnički stil,²² ali i neprijeporno je da nisu posvećivali prikladnu pozornost usmenom izražavanju.²³ Neusporedivo više je usmenoga izra-

¹⁴ Usp. Rudolf Horvat, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb, 1992, str. 210-213.

¹⁵ Isusovci su 1607. utemeljili tu školu. Usp. 380 godina Klasične gimnazije u Zagrebu, 1607-1987, Zagreb, 1987. i Lelja Dobronić, *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, Zagreb, 2004.

¹⁶ Hrvatski je 1850. postao nastavni jezik.

¹⁷ Usp. Ljudevit Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1971, str. 195-209.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Usp. Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965, str. 24. i 53-55.

²⁰ Usp. Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 2004, str. 145.

²¹ Isto. Usp. također: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990, str. 592-593.

²² To se može zaključiti prema učeničkim školskim zadaćama koje su sačuvane u Hrvatskome školskom muzeju u Zagrebu.

²³ Godine 1905. osnovano je Hrvatsko dačko društvo Gornjogradske gimnazije „Osvit” koje je radilo do školske godine 1911./1912.

žavanja bilo u nastavi njemačkoga i klasičnih jezika,²⁴ što je u skladu s tradicijom poklanjanja specifične pozornosti nastavi govorništva na njemačkom te dramskom izražavanju na grčkome i latinskom jeziku.²⁵

Početak 20. stoljeća među profesorima su u Klasičnoj gimnaziji u Zagrebu bili izrazito utjecajni vukovci od preostalih, rijetkih i već šutljivih, ostarjelih pristaša Zagrebačke filološke škole, što je posljedica upornih nastojanja tuđinskih, germanofilskih i mađaronskih moćnika da potporom jezičnim koncepcijama Vuka Karadžića i Đure Daničića onemoćaju hrvatska nastojanja u suprotstavljanju tlačiteljima iz Budimpešte i Beča.²⁶ Banska vlast je brižno imenovala hrvatske vukovce s Divkovićevom preporukom za profesore hrvatskoga jezika, ali pojedini profesori nisu htjeli vjerno izvršavati upute i zapovijedi onih koji su ih postavili na ta radna mjesta, pa su neki i izgubili profesorski posao u toj školi. Na temelju sačuvane školske dokumentacije može se nedvojbeno zaključiti da je o tome uglavnom odlučivao ravnatelj Mirko Divković.²⁷

U prvim dvama desetljećima 20. stoljeća radili su u toj školi istaknuti profesori:²⁸ Stjepan Matičević, Koloman Rac, Albert Bazala, Josip Benaković, David Bogdanović, Stjepan Bosanac, Franjo Bučar, Vladoje Dukat, Rudolf Horvat, Josip Ivakić,²⁹ Stjepan Ivšić,³⁰ Dragutin Müller, Josip Pasarić, Krsto Pavletić,³¹ Stjepan Senc, Vatroslav Rožić,³² Stjepan Srkulj, Đuro Szabo, Ferdo Šišić, Đuro Šurmin, Đuro Zagoda, Đuro Škarić i dr.³³ Premda nisu svi predavali hrvatski jezik, istinski su se čvrsto zalagali za sustavno učenje hrvatskoga jezika. Istodobno su zauzimali važne položaje u hrvatskim kulturnim ustanovama, posebice u Matici hrvatskoj i Dru-

²⁴ Usp. Zvonimir Zmajlović, *Nastavni plan klasične gimnazije i njegov razvoj u 350 godina*, u: *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora Klasične gimnazije*, Zagreb, 1957.

²⁵ Predstave u izvedbi zagrebačkih „klasičara“ oduvijek su privlačile mnoštvo gledatelja.

²⁶ Usp. L. Dobronić, n. d., str. 272.

²⁷ Arhiv Hrvatskogaškolskog muzeja u Zagrebu.

²⁸ Usp. Dubravka Brezak-Stamać, *Gornjogradska gimnazija u Zagrebu i njezini profesori filolozi*, Forum, Zagreb, 2006, 1-3, str. 334-355.

²⁹ Bavio se i metodikom nastave hrvatskoga jezika. J. Ivakić, *Nauk u zavisno složenoj rečenici*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1905, 1, str. 285-297.

³⁰ Radio je u toj gimnaziji od 1909. do 1915. kad je započeo sveučilišnu karijeru na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu.

³¹ Jedan je od najuglednijih hrvatskih gimnazijskih profesora. Radio je u toj školi od 1906. do 1919. U školskoj godini 1911./1912. predavao je i u senjskoj gimnaziji.

³² Iznimno je utjecajan profesor i metodičar nastave hrvatskoga jezika u srednjim školama. Objavljivao je stručne i znanstvene radove. Primjerice: Vatroslav Rožić, *Bifurkacija školskih knjiga uopće, a napose bifurkacija gramatike hrvatskoga jezika*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1907, str. 721-729.

³³ Usp. L. Dobronić, n. d., str. 399-405.

štvu hrvatskih književnika, a neki su u međuvremenu postali profesori na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Iako je većina učenika u toj školi potjecala iz imućnih obitelji koje nisu odobravale nemire i bune, mnogi su bili skloni vrlo burnom izražavanju svojih mladalačkih nezadovoljstava, pa su u proljeće 1912. žestoko prosvjedovali tražeći i drugačiji odnos prema hrvatskom jeziku u školi.³⁴

Kraljevska donjogradska velika gimnazija u Zagrebu (Druga klasična gimnazija u Zagrebu) radila je od samoga osnutka (1895.) u jednoj od najljepših školskih zgrada u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a hrvatski je bio nastavni jezik.³⁵ Imala je iste naučne osnove kao i Gornjogradska velika gimnazija.³⁶ Nastavi hrvatskoga jezika također je poklanjana manja pozornost nego njemačkom i klasičnim jezicima, ali bilo je sukobljavanje između vukovaca i preostalih pristaša Zagrebačke filološke škole. Najistaknutiji je profesor hrvatskoga jezika u toj školi bio Dragutin Boranić³⁷ koji je 1906. imenovan u povjerenstvo za uređivanje gramatičkoga nazivlja hrvatskoga jezika, a za predsjednika je toga povjerenstva izabran sveučilišni profesor Tomo Maretić,³⁸ glavni i najnaobraženiji vukovac, politički angažirani jezikoslovac,³⁹ nezaobilazan u normiranju hrvatskoga jezika krajem 19. i početkom 20. stoljeća jer su banske vlasti imale posebno veliko povjerenje u njegov politički rad.⁴⁰ U Donjogradskoj gimnaziji⁴¹ jasno su bili istaknuti strogi zahtjevi za sustavno učenje gramatike hrvatskoga jezika i tradicionalna načela vrednovanja književnih djela, što je često dovodilo do suprotstavljanja pa i teških sukoba između

³⁴ Isto. Usp. također: Jaroslav Šidak – Mirjana Gross – Igor Karaman – Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914*, Zagreb, 1968, na više mjesta.

³⁵ Ta je škola osnovana 1895.

³⁶ Naučne osnove za gimnazije (klasične) bile su gotovo iste diljem Austro-Ugarske, a i književnost je u tim naučnim osnovama bila zastupljena u gotovo istom opsegu, samo što je bila omogućena velika autonomnost ravnateljstvima gimnazija i profesorima u izboru nacionalnih pisaca i književnih djela. Usp. *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovje i nastavu, od 30. kolovoza 1886, br. 9.454*, kojom se propisuje jedna naučna osnova za sve hrvatsko-slavonske gimnazije, Zagreb, 1886.

³⁷ Usp. Milovan Gavazzi, *Dragutin Boranić (1870-1955)*, Ljetopis JAZU, Zagreb, 1955, str. 228-231.

³⁸ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 229.

³⁹ Usp. M. Samardžija, n. d., str. 120. i 143.

⁴⁰ Usp. Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1993, str. 173-176.

⁴¹ Obje zagrebačke klasične gimnazije radile su tijekom Prvoga svjetskoga rata u istoj (staroj) zgradi na Katarinskom trgu.

đu starih profesora i ambicioznih učenika koji su se završavali isključivajem iz škole.⁴²

Kraljevska velika realka u Zagrebu (Zagrebačka velika realka, Prva gimnazija u Zagrebu)⁴³ radila je također od 1895. u prekrasnoj zgradi u kojoj su još bile Donjogradska velika gimnazija i Trgovačka akademija. U posljednjih osamnaest godina austrougarske vlasti pripadala je najprivlačnijim hrvatskim gimnazijama, posebice učenicima koji su željeli studirati na tehničkim fakultetima.⁴⁴ Premda je radila uglavnom po istim naučnim osnovama kao i ostale hrvatske gimnazije, hrvatskom je jeziku kao nastavnom predmetu i nastavnom jeziku posvećivana velika pozornost, što se smatra posebnim doprinosom hrvatskoj kulturi jer većina je učenika odlazila na studij s uvjerenjem da cijeli život treba učiti i njegovati hrvatski književni jezik.⁴⁵

Ženski licej u Zagrebu⁴⁶ (**Ženska realna gimnazija u Zagrebu, Mala ženska realka u Zagrebu**) imao je hrvatski za nastavni jezik, a nastava hrvatskoga jezika bila je na povišokoj razini. Posebna se pozornost posvećivala i učenju njemačkoga jezika, što se onodobno smatralo dokazom posebne kulture, važnim upravo za djevojke koje se uglavnom nisu spremale za studij, a očekivalo se da će im njemački trebati u životu. Budući da naučna osnova u toj školi nije bila sukladna naučnim osnovama ni klasičnih ni velikih realnih gimnazija, učenice su nakon završetka školovanja morale položiti ispit zrelosti na tim državnim školama ako su željele na sveučilište.⁴⁷

Sušaćka gimnazija je sljednica **Prve riječke hrvatske gimnazije**,⁴⁸ a najslavniji je njezin profesor hrvatskoga jezika u 19. stoljeću bio Fran Kurelac koji je uspio hrvatski učiniti nastavnim jezikom još u školskoj go-

⁴² Mladi pjesnik i književni kritičar Antun Branko Šimić morao je zauvijek napustiti tu školu (krajem siječnja 1918.), pet mjeseci prije ispita zrelosti. Usp. Vlado Pandžić, *Kronološki pregled života i književnog rada Antuna Branka Šimića*, u: *Zbornik radova i pjesama*, Kijev, 2005, str. 12.

⁴³ U početku (godine 1854.) ta je škola bila trogodišnja (mala) realka. Službeno je utemeljena 1856. kao šestogodišnja realka u skladu s odlukom kralja Franje Josipa I. Godine 1860. hrvatski je postao nastavni jezik. Usp. R. Horvat, n. d., str. 226-227.

⁴⁴ Isto, str. 232-234.

⁴⁵ Usp. R. Horvat, n. d., str. 226-234.

⁴⁶ Usp. D. Franković, n. d., str. 252.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Usp. Petar Strčić, *Koja je prva riječka gimnazija*, Rijeka, 1992.

dini 1848./1849. kada je ban Josip Jelačić bio guverner Rijeke.⁴⁹ Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe došle su teške godine za tu staru gimnaziju. Mađari su je uporno nastojali mađarizirati, a kad nisu u tome uspjeli, donijeli su čak i začudnu odluku o njezinu ukidanju (1881.). Izidor Kršnjavi, kao veliki širitelj hrvatske prosvjete, koji je istodobno vjerno slušao Khue-
na Hédervárya, toj je gimnaziji pronašao 1896. mjesto na Sušaku jer je dobro znao da neće moći spriječiti mađarske planove o zatiranju te hrvatske škole.⁵⁰ U razdoblju od 1901. do 1918. hrvatski je nastavni jezik, a profesori hrvatskoga jezika dinamično su promovirali hrvatsko domoljublje, što je posebno bilo važno na tome hrvatskom području.⁵¹

Varaždinska gimnazija⁵² bila je početkom 20. stoljeća jedna od najstarijih hrvatskih gimnazija,⁵³ a još u 19. stoljeću stekla je ugled škole koja odlučno promiče hrvatski književni jezik, utemeljen na novoštokavskom narječju, premda su učenici uglavnom bili kajkavci i govornici nje-mačkoga jezika.⁵⁴ Početkom 20. stoljeća nastavila je tradiciju, ali pojedini profesori nisu zaboravljali Zagrebačku filološku školu.⁵⁵ Na prikladan su način nastojali usvijestiti učenicima potrebu učenja i brigu za hrvatski književni jezik, ali i za čuvanje te uporabu riječi iz kajkavskoga narječja.⁵⁶ Godine 1910. „dozvoljeno je privremeno i pokusa radi, da se ova kr. velika gimnazija postepeno pretvori u realnu gimnaziju tipa bjelovarsko-karlovačkoga”,⁵⁷ što nije poboljšalo nastavu hrvatskoga jezika.

Karlovačka velika gimnazija (Kraljevska velika realka u Rakovcu, Karlovačka realna gimnazija)⁵⁸ bila je u razdoblju od 1901. do 1918. jedna od najboljih hrvatskih realki,⁵⁹ uostalom kao što je i u 19.

---

⁴⁹ Usp. Z. Vince, n. d., str. 405-407. i Agneza Szabo, *Ban Josip Jelačić i problemi hrvatske politike godine 1848/49*, Državnost, Zagreb, 1998, 1, str. 35-49.

⁵⁰ Krešimir Pavić (ured.), *Zgrada Gimnazije na Sušaku: 1896-1996*, Rijeka, 1996.

⁵¹ Usp. Zlatko Vince, *Riječka filološka škola*, Riječka revija, Rijeka, 1968, 1, str. 54-74.

⁵² A. Cuvaj, n. d., VII, str. 211.

⁵³ Siniša Horvat, *O vrijednosti i značenju Izvješća varaždinske gimnazije: reforma gimnazija u Habzburškoj Monarhiji*, Kaj, Zagreb, 2002, 3, str. 101-112.

⁵⁴ Usp. Vladimir Pletenac, *Značaj gimnazije (u Varaždinu) u 360. godina njezina postojanja*, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, Varaždin, 1998.

⁵⁵ Usp. Krešimir Filić (ured.), *Spomenica varaždinske Gimnazije: 1636-1936*, Varaždin, 1937, na više mjesta.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ A. Cuvaj, n. d., X, str. 327.

⁵⁸ A. Cuvaj, n. d., VIII, str. 213-214.

⁵⁹ Usp. Dragica Gršić, *Kraljevska Gimnazija Karlovac (1766.-1884.)*, Karlovac, 2007.

stoljeću pripadala najboljim hrvatskim gimnazijama.⁶⁰ Hrvatski kao nastavni jezik imao je tradicionalno dobru potporu građanstva, pa i hrvatskih visokih časnika koji su s obiteljima boravili u Karlovcu. Nereda su često izazivali pripadnici Srpske samostalne stranke.⁶¹ Mnogi profesori u toj školi nisu razumjeli svrhu nastave hrvatskoga jezika samo kao spoznavanje biti, osnova i obilježja hrvatskoga jezika nego i kao izvrsnu mogućnost za odgoj mladeži, poticanje razvoja logičnoga mišljenja, isticanje rodoljublja itd. Od školske godine 1912./1913. „ima se obuka u hrvatskom jeziku u III. i IV. realnom razredu te V. i VI. realnom i gimnazijskom razredu kr. realnih gimnazija te V. i VI. realnom i gimnazijskom razredu kr. realnih gimnazija u Karlovcu i Bjelovaru (...) držati tri sata u sedmici mjesto dosadašnjega dva sata”.⁶² Najviše je pridonio ugledu te gimnazije profesor Antun Postružnik, znameniti hrvatski rodoljub, koji je uglazbio pjesmu *Oj ti, vilo, vilo Velebita*, iznimno popularnu hrvatsku budnicu u 20. stoljeću.⁶³

Cesarska i kraljevska velika gimnazija u Gospiću⁶⁴ (Gospićka mala realka,⁶⁵ Gimnazija u Gospiću) nastala je iz male realke, utemeljene 1860. s dopuštanjem polaganja ispita iz nekih nastavnih predmeta na hrvatskome ili njemačkom jeziku. Godine 1878. pretvorena je u osmorazrednu veliku gimnaziju na zamolbu generala Franje baruna Filipovića,⁶⁶ a 1893. „internat” je za „djecu ustrojen u Gospiću (...) da joj se olakša polaz gospićke gimnazije”.⁶⁷ Ukinut je zbog nejasnih razloga „naredbom kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 13. srpnja 1900.” Vjerojatno je ban Khuen Héderváry procijenio da učenički dom i gimnazija ne pridonose ojačanju mađaronske politike koja je planirala i stvarala međuvjersku mržnju, potičući stalno Srbe na protuhrvatsko ponašanje.⁶⁸ Premda je u razdoblju od 1901. do 1918. gospićka gimnazija radila uspješno, povelik broj ličkih Hrvata otišao je na gimnazijsko školo-

---

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Usp. Bude Budisavljević, *Iz mojih uspomena*, Zagreb, 1918. te listove Srpske samostalne stranke „Srbobran” i „Novi Srbobran”.

⁶² Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 319-322. i 345.

⁶³ Isto, str. 349-350.

⁶⁴ Usp. A. Cuvaj, n. d., VI, str. 219.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ U *Prvom izvješću ce. kralj. velike gimnazije u Gospiću (krajem školske godine 1880./1881.)* nalazi se *Kratak historički nacrt o razvoju Velike gimnazije u Gospiću*.

⁶⁷ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 319.

⁶⁸ Usp. D. Pavličević, n. d., str. 282-283.

vanje u podaleke gradove jer nije bilo više povoljnih uvjeta za stanovanje u Gospiću nakon ukidanja učeničkog doma.⁶⁹ Velike zapreke hrvatskom kao nastavnom jeziku i nastavnom predmetu stvarali su srpski političari koji su željeli učiniti gospićku gimnaziju središtem velikosrpske politike i odskočnicom za planirana srpska osvajanja hrvatskih teritorija. Zahtijevali su i naziv srpski jezik umjesto naziva hrvatski jezik.⁷⁰

Senjska gimnazija (Senjska velika gimnazija, Senjska niža realna gimnazija) imala je hrvatski za nastavni jezik od početka školske godine 1868./1869. Do tada je njemački bio nastavni jezik jer se škola nalazila u Vojnoj krajini. Godine 1885. pretvorena je u četverorazrednu nižu realnu gimnaziju, a početkom 20. stoljeća mnogi su se zauzimali za povratak starog ugleda toj gimnaziji. Nastava se na hrvatskom održavala redovito, ali nije se moglo do velika uspjeha jer su za nastavu materinskoga i nastavnog jezika bila predviđena samo dva sata tjedno u petom razredu, a i u ostalim razredima satnica je bila također skromna.⁷¹

Malo je hrvatskih gimnazija u kojima se njegovalo hrvatsko domoljublje i rodoljublje kao u toj školi i koje su dale toliko hrvatskih književnika i drugih intelektualaca. Od 1898. do 1906. te u školskoj godini 1911./1912. u toj je školi radio Krsto Pavletić, profesor hrvatskoga jezika i klasičnih jezika, neprijeporno jedan od najistaknutijih hrvatskih gimnazijskih profesora,⁷² metodičar nastave hrvatskoga jezika i književnosti. Bio je urednik „Nastavnoga vjesnika“, časopisa Društva srednjoškolskih profesora, u kojem je sustavno iznosio svoja stajališta o hrvatskome književnom jeziku te često o metodici nastave hrvatskoga jezika i književnosti. Poticao je modernizaciju školskoga obrazovanja i odgoja te isticao posebnu važnost učenja materinskog jezika.⁷³

---

⁶⁹ Pojedinci su otišli na školovanje u Bosnu, ali nisu nikada zaboravili da su morali otići iz Like. Usp. Vlado Pandžić, *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006, str. 214.

⁷⁰ Usp. B. Budisavljević, n. d. i list „Srbobran“.

⁷¹ U toj je gimnaziji 1905. povećan broj nastavnih sati u V. razredu: „...ima se obuka u hrvatskom jeziku (...) držati tri sata u sedmici mjesto dosadašnja dva sata.“ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 345.

⁷² Bio je i predsjednik Matice hrvatske: 1917-1918.

⁷³ Krsto Pavletić, *Pokušaj estetičkoga komentara Horacijeve 30. pjesme iz III. knj. oda*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1901-1902, 1, str. 49-60.

Gimnazija u Bjelovaru je utemeljena 1858. kao mala realna ne-samostalna škola.⁷⁴ Nakon njemačkoga kao nastavnog jezika imala je od 1872. i hrvatski za nastavni jezik. U školskoj godini 1904./1905. postala je velika realna gimnazija,⁷⁵ a prvi put je organizirano polaganje ispita zrelosti u lipnju i kolovozu 1905.⁷⁶ Nastavna osnova je za tu školu „propisana (...) naredbom od 18. kolovoza 1908, br. 19.665”.⁷⁷ U školskoj godini 1912./1913. umjesto dva sata tjedno nastave hrvatskoga jezika bila su obvezatna tri sata u III. i IV. te V. i VI. razredu.⁷⁸ Budući da je Bjelovar bio vrlo značajno vojno središte i vježbalište, austrougarski su časnici više puta početkom 20. stoljeća zahtijevali obvezatno školovanje svojih sinova na njemačkom jeziku, a bilo je zahtjeva za uvođenjem i mađarskog jezika. Godine 1914. hrvatski je konačno postao jedini nastavni jezik u toj školi koja je podugo bila izložena opasnim tuđinskim nasrtajima, što je zapravo pridonosilo poticanju i jačanju hrvatskog rodoljublja i domoljublja u Bjelovaru i okolici.⁷⁹

Mala realna kraljevska gimnazija u Koprivnici (Koprivnička mala realna gimnazija)⁸⁰ osnovana je 1906.⁸¹ Godine 1908. uselila je u vlastitu zgradu. Budući da se nalazila vrlo blizu Mađarske, bila je od početka izložena agresivnoj mađarizaciji kojoj su se snažno suprotstavljali domoljubni profesori te pravodobno odbacivali sva ta protuhrvatska tuđinska nastojanja.⁸²

Kraljevska mala realna gimnazija u Petrinji,⁸³ osnovana 1871, od 1883. imala je hrvatski za nastavni jezik, a od školske godine 1984./1985. nastava se izvodila „prema naučnoj osnovi za realne gimnazije, koja je propisana naredbom odjela za bogoštovlje i nastavu od 30. rujna 1894. godine”.⁸⁴ Od 1901. do 1918. radila je prema naučnim

⁷⁴ Ernest Kramberger, *Povijest kr. male realne gimnazije belovarske*, Bjelovar, 1884.

⁷⁵ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 347.

⁷⁶ Isto, str. 347.

⁷⁷ Istom naredbom propisana je naučna osnova i za realne gimnazije u Karlovcu i Senju. Isto, str. 292.

⁷⁸ Isto, str. 345.

⁷⁹ Arhiv Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu.

⁸⁰ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 352.

⁸¹ Isto i Dragutin Feletar, *Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. god.*, u: *Podravski zbornik*, Koprivnica, 1979, str. 70-96.

⁸² Isto.

⁸³ Ivica Golec, *Povijest školstva u Petrinji 1700.-2000*, Petrinja, 2000, str. 208-265.

⁸⁴ Isto, str. 222.

osnovama sličnih škola u Austro-Ugarskoj.⁸⁵ Premda je hrvatski bio nastavni jezik, a i većina učenika je bila hrvatskoga roda, nije u školi bilo dopušteno isticanje hrvatskoga domoljublja jer je smetalo pravoslavnim (srpskim) profesorima i učenicima.⁸⁶

Krapinska mala realna gimnazija⁸⁷ (Gimnazija u Krapini) osnovana je 1907.⁸⁸ Hrvatski je bio nastavni jezik, ali bilo je u Gajevu rodnom mjestu⁸⁹ teškoća u izvođenju redovite nastave hrvatskoga jezika jer je nedostajalo profesora. Banska vlast nije bila darežljiva prema toj novoosnovanoj školi, pa su je u neimaštini pratile i organizacijske nevolje, ali krapinski su se gimnazijalci vrlo uspješno snalazili u nastavku gimnazijskog školovanja i na sveučilištima. Mnogi su postali vrlo ugledni hrvatski intelektualci, znanstvenici i umjetnici.⁹⁰

IV.

Učiteljska muška preparandija u Zagrebu neprijeporno je najslavnija hrvatska učiteljska škola.⁹¹ Osiguravala je početkom 20. stoljeća velik broj novih učitelja u svim hrvatskim zemljama iako je bila izložena političkim pritiscima i drugim teškoćama, ali svesrdna domoljubna nastojanja hrvatskih prosvjetnih djelatnika donosila su značajne uspjehe.⁹² Borili su se i prikladno slavili učitelji svoje uspjehe. Godine 1898. učiteljski pripravnici su u dvorani učiteljske škole priredili koncert i zanosno krasnoslovlili domoljubne pjesme.⁹³ Donosimo nekoliko poticajnih stihova poznate učiteljice i pjesnikinje Milke Pogačić:

„U Zagreb ću, oče, moje srce,
Sve mi žarki osjećaji gone,
Da u bijeloj prijestolnici našoj

⁸⁵ Isto, str. 222-251. Usp. *Devetnaesto izvješće o kralj. maloj realnoj gimnaziji u Petrinji za škol. god. 1901/2*, Zagreb, 1902. i *Izvješće kr. male realne gimnazije u Petrinji za škol. god. 1917/18*, Zagreb, 1918.

⁸⁶ Isto, str. 233-243. te listovi „Srbobran” i „Novi Srbobran”.

⁸⁷ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 352.

⁸⁸ U Krapini je prvi put osnovana gimnazija 1811. Počela je raditi 1812, a prestala je raditi 1823. nakon što je izgorio Franjevački samostan.

⁸⁹ Usp. Zlatko Vince, *Gaj i hrvatski književni jezik*, Jezik, Zagreb, 1972/73, 1, str. 1-11.

⁹⁰ Agneza Szabo (ured.), *Krapina: grad povijesti i kulture*, Krapina, 2004.

⁹¹ Usp. A. Cuvaj, n. d., VI, str. 51-56.

⁹² Isto.

⁹³ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 170-177.

Pripravim se, te postanem ono,
O čem davno moja duša sniva,
Pripravim se za prekrasni stalež,
te s vremenom budem Božjom voljom
U č i t e l j e m r o d a h r v a t s k o g a.⁹⁴

„Učitelj roda hrvatskoga” širio je rodoljubni odgoj iako je bilo mnoštvo zapreka koje su onemogućivale vrlo dragocjeni rad. O učiteljskim znanjima i sposobnostima zabilježeno je u „Narodnim novinama” (1897.):

„Učiteljski pripravnici, stupivši u učiteljsku školu, svršili su četiri razreda srednje škole ili višu pučku školu. Oni dakle imaju već lijep temelj u svakom predmetu, koji se uči u učiteljskoj školi, osim strukovnih učiteljskih predmeta. U četiri godine lijepo se može to znanje učvrstiti i popuniti, tako da bi se u hrvatskom jeziku, u povijesti i zemljopisu, te u prirodopisu moglo u učiteljskoj školi postići ono isto, što u višim razredima srednje škole.”⁹⁵

Pojedine istaknute hrvatske političke i kulturne ličnosti odlučno su se zalagale za što bolju školu koja će osiguravati uspješne učitelje u pučkim školama, a među njima je bio i sveučilišni profesor Armin Pavić, uporni i moćni vukovac, saborski zastupnik, vjerojatno naivni i nespretni podupiratelj potajnih velikosrpskih opasnih namjera.⁹⁶ Zalagao se za biranje sposobnih profesora u učiteljskim školama koji će u radu s budućim učiteljima izravno pridonositi napretku hrvatskoga pučkog školstva.⁹⁷

Početak 20. stoljeća i u Hrvatskoj su mnoge djevojke vrlo motivirano prihvatile učiteljsko zanimanje, pa je svake godine bilo sve više vrlo radinih i ambicioznih učenica (preparandica), kako tvrdi školski nadzornik Antun Cuvaj.⁹⁸ Predstojnik Milan Rojc zalagao se 1907. u Hrvatskom saboru za hrvatski jezik tvrdeći da je „narod kulturni i političan faktor” do-

⁹⁴ Isto, str. 175-176.

⁹⁵ Isto, str. 165.

⁹⁶ A. Cuvaj, n. d., VIII, str. 32: „Armin Pavić, najutjecajnija ličnost toga doba u pitanjima jezika i hrvatske kulture, na LXXVII. saborskoj sjednici: '... ako (...) obuka u tim preparandijama bude pripadala dobrim srednjoškolskim profesorima...”

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto, str. 32: „Osobito su djevojke u tom poslu nagnule na preparandije. Krajem školske god. 1900./1. bila su u sve tri muške zemaljske preparandije 324 preparanda, dok je kod samih časničkih sestara u Zagrebu bilo 465 preparandica, a ovima dolazi još jedna stotina, što su polazile tečaj preparandski u liceju.”

tle dok je „kulturni jezik narodni”.⁹⁹ Godine 1913. započelo je „preustrojstvo učiteljskih škola”.¹⁰⁰

Ženska preparandija u Zagrebu, koju su vodile časne sestre milosrdnice, bila je početkom 20. stoljeća vrlo velika škola.¹⁰¹ Budući da je u toj školi bio „prevelik broj ispitanih učiteljica, koje uzaman čekahu na namještenje u službi učiteljskoj, ponukao je kr. zem. vladu, da je naredbom od 21. kolovoza 1903. br. 12.932. odredila, da se prema odnosnoj ustaveni škol. zakona od 31. listopada 1888. počevši od škol. god. 1903./4. u I. tečaj ne smije primiti više od 40 učiteljskih pripravnica, čime će postepeno prestati potreba paralelki u sva četiri tečaja”.¹⁰²

Hrvatski je bio jedini nastavni jezik, ali buduće učiteljice toliko su učile njemački jezik da su mogle biti učiteljice i u njemačkim pučkim školama. To je zahtijevala izvrsna profesorica hrvatskoga i njemačkoga jezika časna sestra Hildegarda Dasović, „najstarija učiteljica u redu ss. milosrdnica”.¹⁰³ Na svoje nasljednice prenosila je ljubav prema učenju jezika, posebice prema hrvatskom jeziku. Premda je ban Khuen Hérdevráry jedno vrijeme davao povlastice toj učiteljskoj školi,¹⁰⁴ odluka iz 1903. o smanjenju broja polaznica vjerojatno se temelji i na njegovu nezadovoljstvu, zato što se časne sestre milosrdnice nisu odnosile prema učenju mađarskoga jezika kako je on to želio.

U **Ženskom liceju u Zagrebu** postojao je i pedagoški smjer koji su završavale djevojke koje su željele raditi kao učiteljice.¹⁰⁵ Zagrepčani su tu školu nazivali „Ženskom učiteljskom školom”, ali tijekom nekoliko desetljeća nije službeno verificirala naučne osnove koje su bile slične naučnim osnovama državnih ženskih škola s pravom javnosti u Austro-Ugarskoj. Nije se održavalo redovito polaganje završnih učiteljskih ispita, nego povremeno u skladu s potrebama za učiteljicama u pučkim školama.

⁹⁹ Isto, str. 61: „Visoki sabore! Ovo IV. poglavlje posvećeno je razvoju kulture, odgojnomu i znanstvenomu napretku naroda, dakle njegovoj budućnosti. Prvi početak i temelj svakoj kulturi i odgoju jest govor ili jezik, kojim ljudi izražavaju misli, kojim pišu i govore, kojim se mole i slave Boga.”

¹⁰⁰ A. Cuvaj, n. d., X, str. 158-159.

¹⁰¹ Isto, str. 157.

¹⁰² Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 150.

¹⁰³ Isto, str. 153.

¹⁰⁴ Bio je na proslavi pedesete obljetnice te učiteljske škole (1898.). Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 151.

¹⁰⁵ Usp. D. Franković i dr., n. d., str. 252.

Kraljevska muška učiteljska škola u Petrinji,¹⁰⁶ koja ima svoju zgradu od 1871,¹⁰⁷ održavala je nastavu na hrvatskom jeziku unatoč zahtjevima za posebnim učenjem njemačkoga jezika u skladu s tradicijom do 1881. kada je razvojačena Vojna krajina.¹⁰⁸ To su poticali i utjecajni profesori stranoga podrijetla koji su dolazili iz obitelji u kojima se razgovaralo samo na njemačkom jeziku.¹⁰⁹ U razdoblju od 1901. do 1918. veliki uspjesi u školovanju učitelja bili su često zasjenjeni ispadima pravoslavnih (srpskih) učenika koji su bili pod nemilosrdnim pritiscima zagrebačkih listova „Srbobran” i „Novi Srbobran” te izravno velikosrpske politike iz Beograda.¹¹⁰ Jedan od najistaknutijih profesora u toj školi bio je dr. Jure Turić, Ličanin, koji je uzorno promicao visoku kulturu govornoga i pismenoga izražavanja.¹¹¹ Godine 1912. dopušteno je djevojkama da idu u tu učiteljsku školu.¹¹²

V.

Srednja tehnička škola u Zagrebu do početka 20. stoljeća uglavnom je davala prvenstvo uporabi njemačkoga stručnog nazivlja, a kao izlika je služila neosporna činjenica da hrvatskih naziva nije bilo dostatno. Nakon što je 1910. profesor Stjepan Senc postao ravnatelj te škole, zahtijevao je učenje hrvatskoga jezika u funkciji struke, uvođenje postojećega hrvatskoga tehničkog nazivlja i novokovanica, što je bilo vrlo teško u okolnostima velikih otpora i javnih prosvjeda, posebice vukovaca koji su i bez obrazloženja odbacivali nazive stvorene u okviru Zagrebačke filološke škole. Potporu su protivnicima hrvatskoga nazivlja davali i bogati industrijalci koji su imali velik utjecaj na upravljanje školom jer su i zapošljavali buduće tehničare.

Kraljevsko gospodarsko-šumarsko učilište u Križevcima (Gospodarsko učilište u Križevcima) „preustrojeno je” u skladu sa *Zakonom o preustroju kr. gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima*

¹⁰⁶ Usp. Mate Božičević, *Uz devedesetogodišnjicu petrinjske učiteljske škole*, u: *Spomenica Učiteljske škole u Petrinji (1862-1952)*, Zagreb, 1952, str. 7-15.

¹⁰⁷ Tada su izdavane svjedodžbe na njemačkom jeziku. Usp. Ivica Golec, *Povijest školstva u Petrinji*, Petrinja, 2000, str. 140.

¹⁰⁸ Isto, str. 106-175.

¹⁰⁹ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 188-200.

¹¹⁰ Usp. I. Golec, n. d., str. 159-160. te B. Budisavljević, n. d.

¹¹¹ Isto, str. 151-161.

¹¹² Isto, str. 167.

(„od 13. veljače 1902.”).¹¹³ Hrvatski je bio nastavni jezik, ali većina profesora nije poklanjala očekivanu pozornost učenju i njegovanju hrvatskoga jezika. Smatralo se da svi učenici znaju toliko hrvatski jezik koliko će im biti potreban u svagdašnjoj poslovnoj komunikaciji s domaćim hrvatskim pučanstvom. Njemačkim su se služili pojedini profesori koji su slabo znali hrvatski, zato su učenici morali dobro naučiti njemački, a i pripremali su se uglavnom za državne službenike koji su se morali služiti njemačkim jezikom.¹¹⁴ Velike zasluge za uspješan rad te škole imao je istaknuti hrvatski književnik Josip Eugen Tomić. Bio je dugogodišnji „izvjestitelj i šef gospodarskog odsjeka kod kr. zem. vlade”,¹¹⁵ pa je „u tom svojstvu bitno utjecao na razvitak gospodarsko-šumarskoga učilišta u Križevcima, hrvatsko-slavonskoga društva u Zagrebu, te svih naših gospodarskih prilika u zemlji”.¹¹⁶

U **Nautičkoj školi u Bakru** hrvatski je bio nastavni jezik u „pripravnom tečaju”,¹¹⁷ a „samo je u trećem tečaju za specijalno nautičke predmete talijanski nastavni jezik”.¹¹⁸ Početkom 20. stoljeća bilo je nekoliko pokušaja davanja prvenstva talijanskom jeziku, ali tome su se vrlo odlučno odupirali hrvatski profesori. Banska vlast je svoje prijedloge opravdavala činjenicama da je poznavanje talijanskoga jezika uvjet za zapošljavanje na brodovima koji su uglavnom bili u vlasništvu Talijana.¹¹⁹

Malo je bilo srednjih škola u Banskoj Hrvatskoj, gdje je poticana i njegovana ljubav prema hrvatskoj domovini kao u Nautičkoj školi u Bakru. Godine 1908. nabavljen je novi školski brod „Vila Velebita”, koji je imao „hrvatski grb za pramački kip (pulena), da ga časno zastupa pred stranim svijetom, a na stražnjem jarbolu vije se hrvatski trobojni plamenac (cornetta)”¹²⁰ te „kad se vozi koji dostojanstvenik, onda ima na oba jarbola veliku hrvatsku trobojnicu (s hrvatskom krunom).”¹²¹

¹¹³ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 200-201.

¹¹⁴ Posebno dobro morali su šumari i šumarski tehničari naučiti njemački jezik. Šumarski inženjeri uglavnom su dolazili iz Austrije, a iznimno rijetko su znali hrvatski jezik, pa su im hrvatski šumari bili stalni prevoditelji.

¹¹⁵ A. Cuvaj, n. d., X, str. 209.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Usp. A. Cuvaj, n. d., VII, str. 146-147.

¹¹⁸ Isto, str. 149.

¹¹⁹ A. Cuvaj, n. d., X, str. 220-223.

¹²⁰ Isto, str. 228.

¹²¹ Isto.

Premda je predavao „matematičko-nautičke predmete”, istaknuti profesor Božo Babić prikupio je stare hrvatske pomorske nazive, a profesori su poticali učenike da ih obvezatno nauče,¹²² što je još jedan važan razlog da tu hrvatsku nautičku školu istaknemo kao rasadnik hrvatskoga domoljublja.

Narodni zemaljski glazbeni zavod u Zagrebu osiguravao je poglavito školovanje pjevačica, glazbenica te učiteljica pjevanja i glazbe, ali školovani su i pjevači, glazbenici te učitelji pjevanja i glazbe.¹²³ Hrvatski je bio nastavni jezik od 1877.¹²⁴ Poklanjana je značajna pozornost i učenju hrvatskoga kao nastavnog predmeta: „gramatika, stilistika, poetika i literatura”.¹²⁵ Bilo je predviđeno i sustavno učenje talijanskog jezika, osobito gramatike i konverzacije.¹²⁶ Dvojbe nema da je u toj školi često porabljen i njemački iako nije više bio nastavni jezik. Učiteljice i učitelji glazbe i pjevanja obično su se služili tim jezikom u međusobnim razgovorima, ali i s učenicama i učenicima koji su većinom dolazili iz obitelji u kojima se govorilo njemačkim jezikom.¹²⁷

VI.

Trgovačke škole bile su iznimno privlačne jer trgovina je postala vrlo važna gospodarska grana u hrvatskim zemljama koje su neprekidno kolonijalno iscrpljivane. Tri su trgovačke škole (zagrebačka, osječka i zemunska) krajem 19. stoljeća imale zajedničkoga ravnatelja, a početkom 20. stoljeća prekinute su te sveze i službeno su povezane s realnim gimnazijama u dotičnim gradovima.¹²⁸ Nisu se samo stranci bavili unosnom trgovinom u hrvatskim zemljama, nego su i odlučivali o naučnim osnovama trgovačkih škola, imenovanju profesora svih struka, pa i profesora hrvatskoga jezika, redovito vukovaca, promicatelja unitarizacije jezika. Financijska moć bogatih trgovaca, ponajprije zagrebačkih, zapravo je određivala položaj i nastavu hrvatskoga jezika¹²⁹ koja je bila potpuno po-

¹²² Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 229-230.

¹²³ Isto, str. 240.

¹²⁴ Usp. A. Cuvaj, n. d., VIII, str. 135.

¹²⁵ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, 229-230.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ Usp. Mira Kolar-Dimitrijević, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek, 2001, na više mjesta.

¹²⁸ Usp. A. Cuvaj, X, str. 367.

¹²⁹ Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 369.

dređena učenju njemačkog jezika.¹³⁰ U Banskoj Hrvatskoj bilo je pet-šest privatnih trgovačkih škola bez prava javnosti, a gotovo su sve protuzakonito izvodile nastavu na njemačkom jeziku.¹³¹

Kraljevska zemaljska obrtna škola u Zagrebu¹³² i nevelike **obrtne (obrtničke) škole u Varaždinu, Petrinji,**¹³³ **Karlovcu, Bjelovaru, Sisku, Koprivnici, Kostajnici, Križevcima, Krapini, Karlovcu i Sušaku** – u kojima su se školovali bravari, stolari, klesari, strojovođe, graditelji, soboslikari, dekorateri, kipari i pećari – radile su po zajedničkim naučnim osnovama.¹³⁴ Hrvatski je bio nastavni jezik, ali nastava je hrvatskoga jezika bila vrlo skromna.¹³⁵ U mnogim obrtničkim radionicama majstori su se služili samo njemačkim jezikom.

Ženska stručna škola u Zagrebu¹³⁶ i **ženske stručne škole u Petrinji, Varaždinu i Bjelovaru** imale su hrvatski za nastavni jezik, ali nastava je hrvatskoga jezika izvođena na vrlo niskoj razini. Bilo je poželjno u tim školama poznavanje njemačkog jezika jer su stručne učiteljice obično bolje govorile njemački nego hrvatski jezik. Redovito su u svoja predavanja i vježbe uključivale njemačko nazivlje, što se nigdje nije službeno bilježilo.¹³⁷

U **Primaljskom učilištu u Zagrebu** hrvatski je bio nastavni jezik,¹³⁸ ali buduće primalje morale su učiti i njemački jezik, što je u Banskoj Hrvatskoj bio uvjet za zaposlenje u državnim bolnicama ili rodilištima. Prema dostupnim činjenicama može se reći da je učenje i hrvatskoga i njemačkoga jezika bilo na razini reprodukcije stručnoga nazivlja. Poklanjana je najvjerojatnije pozornost i neveliku broju latinskih naziva koji su primaljama bili potrebni u službenoj komunikaciji s liječnicima. Katkada je nastava u tome učilištu svođena samo na polugodišnje tečajeve jer je

¹³⁰ Isto, str. 369. i 374.

¹³¹ Usp. A. Cuvaj, n. d., VII, str. 433.

¹³² Isto, str. 156-157. i R. Horvat, n. d., str. 234-235.

¹³³ Usp. I. Golec, n. d., str. 280-292.

¹³⁴ Usp. A. Cuvaj, n. d., VII, str. 156-158.

¹³⁵ A. Cuvaj, n. d., VIII, str. 170.

¹³⁶ Isto, str. 160-165.

¹³⁷ Usp. M. Kolar-Dimitrijević, n. d., na više mjesta.

¹³⁸ Usp. A. Cuvaj, n. d., VII, str. 150.

potreba za primaljama bila vrlo velika, pa i nije bilo vremena za teorijske predmete.¹³⁹

Vinogradarsko-voćarska škola u Petrinji¹⁴⁰ organizirala je nastavu na hrvatskome jeziku prema *Statutu* iz 1897.¹⁴¹ U svim je razredima za hrvatski bio predviđen samo jedan nastavni sat,¹⁴² ali to je bilo barem dostatno za skromno prihvaćanje (učenje) hrvatskoga poljodjelskog, vinogradarskog i voćarskog nazivlja.

VII.

Početkom 20. stoljeća hrvatski je bio nastavni jezik u gotovo svim državnim srednjim školama u Banskoj Hrvatskoj, ali mnoštvo je zapreka otežavalo sustavno učenje hrvatskoga jezika.¹⁴³ Manje je bilo pedagoških i metodičkih nego političkih i jezikoslovnih teškoća¹⁴⁴ makar je nastava hrvatskoga jezika bila tradicionalna, objektivna i kolektivna, bez subjektivnosti i individualizacije.¹⁴⁵

Skromna pozornost nastavi hrvatskoga jezika očituje se u *Naučnim osnovama za srednje škole*.¹⁴⁶

---

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Usp. I. Golec, n. d., str. 292-300.

¹⁴¹ Isto, str. 297.

¹⁴² Usp. A. Cuvaj, n. d., X, str. 217-218.

¹⁴³ Najviše su ih stvarali vukovci i srpski političari u Hrvatskoj. Srpska samostalna stranka u svom programu iz 1902. traži „revidiranje” Hrvatsko-ugarske nagodbe: „Srpska samostalna stranka tražit će prema načelu ravnopravnosti priznanje srpskog naroda u trojednoj kraljevini, i prema tome da se u svakom unutrašnjem zakonu, naredbi ili drugom važnom službenom činu, gdje je riječ o narodu kraljevina Hrvatske i Slavonije ili o njegovu jeziku, dostojno uvaži ime i jezik i srpskoga naroda. (...) Zahtijeva, da se zakonom uredi opotrebljavanje ćirilice kao potpuno ravnopravne s latinicom u zvaničenju sviju zemaljskih avtonomnih vlasti.” Usp. A. Cuvaj, n. d., VIII, str. 129-130.

Dok su istaknuti hrvatski jezikoslovci promicali Vukovu i Daničićevu jezičnu koncepciju, dotle je srpsko učiteljstvo javno isticalo raznovrsne ucjene i odlučno zahtijevalo davanje prvenstva nazivu „srpski jezik” i ćirilici. Navodeći kao razlog „razne povrede srpskog imena i ćirilice”, istupilo je 1907. iz Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Usp. A. Cuvaj, n. d., IX, str. 485-486.

¹⁴⁴ Usp. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990, str. 601-602.

¹⁴⁵ Usp. Stjepko Težak, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Zagreb, 1996, str. 53.

¹⁴⁶ Preuzeto iz „Narodnih novina” od 17. veljače 1906, broj 39.

„Broj nedjeljnih obučnih sati:

	Razred								Svega
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hrvatski jezik	5	4	3	2	2	2	2	3	22
Njemački jezik	5	4	3	3	3	2	2	2	24
Latinski jezik	–	–	5	4	5	6	5	6	31 ¹⁴⁷

Predviđena satnica za hrvatski jezik od III. do VIII. razreda neprijeporno navodi na zaključak da hrvatskom jeziku nije poklanjana prikladna pozornost premda je bio nastavni jezik. Njemački je kao nastavni predmet imao veću satnicu jer su taj jezik morali učiti svi koji su željeli državni posao u Austro-Ugarskoj. Priređivači naučnih osnova predvidjeli su velike učeničke obveze u učenju latinskoga iako je već podugo bio izgubio položaj diplomatskoga jezika.

Na temelju povijesnih izvora može se bez dvojbi istaknuti da hrvatski nije imao dostojan položaj ni službenoga ni nastavnoga ni materinskoga jezika većine učenika u srednjim školama u Banskoj Hrvatskoj, a tako je bilo i u ostalim europskim nesamostalnim zemljama.¹⁴⁸ Banske vlasti su nastojale prikazati položaj hrvatskoga kao nastavnog jezika neusporedivo boljim nego što je uistinu bio.

Prve tri godine 20. stoljeća ili posljednje tri godine protuhrvatski usmjerene vlasti bana Khuena Hédervárya,¹⁴⁹ koji je davao jasnu potporu onima koji su bili protiv Hrvatske i hrvatskoga jezika,¹⁵⁰ bile su vrlo teške za nastavu hrvatskoga jezika jer trebalo se još boriti protiv posljednjih opasnih pokušaja mađarizacije i germanizacije,¹⁵¹ ali nakon odlaska (1903.) toga omrznutoga provoditelja unionističke politike, neprikriivenoga neprijatelja hrvatskoga naroda,¹⁵² neočekivano je još ojačala unitarizacija jezika u okrilju nedostatno jasne suradnje hrvatskih i srpskih političara

¹⁴⁷ *Naučne osnove za srednje škole*, Zagreb, 1906, str. 102.

¹⁴⁸ Nastava hrvatskoga jezika je bila analitička, apstraktna i formalna ponajviše zbog skromne satnice. Usp. S. Težak, n. d., str. 53.

¹⁴⁹ Nema dvojbe da je ban Kuen Héderváry sa svojim pristašama i podupirateljima poticao srpske političare te istodobno ojačavao mađarske planove o porobljavanju Hrvatske. Usp. D. Pavličević, n. d., str. 279-282.

¹⁵⁰ Nije lako razumjeti ulogu hrvatskih vukovaca dok istodobno Srpska samostalna stranka u svom programu iz 1902. traži revidiranje Ugarsko-hrvatske nagodbe, „priznanje srpskog naroda i srpskog jezika”.

¹⁵¹ Usp. M. Moguš, n. d., str. 176.

¹⁵² Usp. Zlatko Vince, *Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Jezik, Zagreb, 1979/80, 4, str. 97-104.

koji su ucjenjivački zahtijevali podjelu vlasti s Hrvatima i potpunu kulturnu i političku srpsku autonomiju u Hrvatskoj. S neprikrivenim su nakana- ma srpski političari sijali sjeme koje će uroditi lošim plodovima tijekom 20. stoljeća, što je najviše dolazilo do izražaja u školstvu. Nerijetko su i podmićivali istaknute profesore radi promidžbe Vukove i Daničićeve jezič- ne politike, a zatim tvrdili da je hrvatski zapravo njihov srpski jezik.¹⁵³ Hr- vatskom školstvu, posebno srednjim školama, nametnuta je srbizacija,¹⁵⁴ koju su austrougarske vlasti smatrale neusporedivo prihvatljivijom od hr- vatskoga domoljublja, hrvatske autonomije te političkoga i administrativ- nog povezivanja svih hrvatskih zemalja pod habsburškom krunom.¹⁵⁵

VIII.

Istaknuti profesori vukovci čašćeni su položajima i velikim „beri- vima”, a to je osobito iskoristio jezikoslovac Tomo Maretić, sveučilišni profesor, „vukovac iz drugoga naraštaja”,¹⁵⁶ saborski zastupnik, podugo najprihvatljiviji gramatičar banu Khuenu Héderváryu, promicatelj „hrvat- sko-srpske sloge”.¹⁵⁷ Imao je uz pomoć sveučilišnoga profesora Armina Pavića i gimnazijskoga ravnatelja Mirka Divkovića presudan utjecaj na nastavu hrvatskoga jezika u srednjim školama. U prvim trima godinama 20. stoljeća nisu zaboravljali dva protekla desetljeća suglasja i suradnje s banskom politikom, a u narednim godinama do pobjede Hrvatsko-srpske koalicije (1906.) otvoreno su se prilagođivali strankama koje nisu dobro zastupale hrvatske interese ili su otvoreno zauzimale protuhrvatska sta- jališta.¹⁵⁸

Hrvatsko-srpska koalicija je nakon dolaska na vlast prepustila jezič- nu politiku hrvatskim vukovcima, podupirala sve one koji su bili za unita- rizaciju jezika pod geslom „hrvatsko-srpske sloge”,¹⁵⁹ a suprotstavljali se već ušutkanoj Zagrebačkoj filološkoj školi koja je, kako sažimlje Marko Samardžija, „zagovarala takvu koncepciju razvoja hrvatskoga književnog

---

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Nikola Andrić 1911. pisao je o hrvatskim i srpskim posebnostima. Usp. Nikola Andrić, *Branič jezika hrvatskoga*, Zagreb, 1911, na više mjesta.

¹⁵⁵ Usp. J. Šidak i dr., n. d., na više mjesta.

¹⁵⁶ Usp. Marko Samardžija, n. d., str. 145.

¹⁵⁷ Antun Radić žestoko je prigovarao 1899. Tomi Maretiću što je napisao Gramatiku zaobilazeći najvažnija hrvatska književna djela. Usp. Antun Radić, *Sabrana djela*, XV, Zagreb, 1937, str. 71.

¹⁵⁸ Usp. D. Franković i dr., n. d., str. 240.

¹⁵⁹ Isto.

jezika u kojoj se jasno očituje svijest o jezičnoj razuđenosti hrvatstva i potrebi hrvatskog jezičnog jedinstva”.¹⁶⁰

Profesori hrvatskoga jezika, uglavnom vukovci, nisu zasigurno mogli ni slutiti kakve će tragedije donijeti velikosrpska politika u 20. stoljeću.¹⁶¹ U okolnostima velike dominacije hrvatskih vukovaca u srednjim školama¹⁶² posebno su mladi, neiskusni srednjoškolski profesori¹⁶³ bili pod presudnim utjecajem sveučilišnih profesora vukovaca¹⁶⁴ s Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu, koji su odlučno poticali i njihovo političko usmjerivanje.¹⁶⁵

IX.

Hrvatsko-srpska koalicija davala je izravnu novčanu potporu prosvjetnim i političkim skupovima na kojima se raspravljalo o nastavnom jeziku i učenju jezika. Posebno su bile važne odluke Konferencije srednjoškolskih profesora koja je održana „9. srpnja i narednih dana god. 1908. pod predsjedanjem odjelnoga predstojnika dra. Ferde pl. Mixicha”.¹⁶⁶ Između ostaloga je zaključeno da bi trebalo poboljšati udžbenike za hrvatski jezik,¹⁶⁷ tj. pripremiti nove, „prema modernim načelima napisane literarne čitanke, koja se ima što prije prirediti”,¹⁶⁸ a izbor gramatika se „ostavlja na volju učiteljskim zborovima, koju od izdanih hrvatskih gramatika (Divkovićevu ili Mareticevu) hoće pridržati, no poželjno je, da pisci hrvatskih gramatika knjige svoje pišu što kraće, da opće temeljne poj-

¹⁶⁰ Marko Samardžija, *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 1993, str. 6.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Usp. Z. Vince, n. d., str. 97-104.

¹⁶³ Isto, str. 602: „Osobine Karadžić-Daničićeva smjera prevladale su koncem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj.”

¹⁶⁴ M. Moguš, n. d., str. 177: „I pored teza i propisa što su ih iznosili jezikoslovci u početnim desetljećima 20. stoljeća, osobito hrvatski vukovci, pisci su hrvatske književnosti nastavljali ipak liniju vlastitoga gledanja na jezični razvoj, ne odbacujući sasvim olako hrvatsku standardnojezičnu praksu i bogatstvo svoga književnoga izraza. Ta je praksa bila učvršćivanje standardnoga oblika na novoštokavskoj ijekavskoj osnovici. Ona je obuhvatila i jezičnu praksu srpskoga naroda u Hrvatskoj, ali je također kod mnogih pisaca prihvaćala i izražajne mogućnosti drugih hrvatskih narječja (čakavskoga, kajkavskoga i ikavskoštokavskoga) ugrađivanih kroz stoljeća u pismeni jezik. Stoga je standardni jezik, što je zaživio u hrvatskoj književnosti na početku našega stoljeća, imao istu novoštokavsku osnovicu koja je, osim Hrvata, služila za standardni jezik Srbima, Crnogorcima i Muslimanima. Bio je to plod tadanjeg konvergentnoga književnojezičnog razvoja pri konačnoj standardizaciji jezika spomenutih naroda. Međutim, procesi su standardizacije za svaki spomenuti narod bili dobrim dijelom različiti i različito su trajali...”

¹⁶⁵ Usp. Z. Vince, n. d. *Putovima...*, str. 586.

¹⁶⁶ A. Cuvaj, n. d., X, str. 265.

¹⁶⁷ Usp. Zlatko Vince, *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku*, Croatica, Zagreb, 1975, str. 131-159.

¹⁶⁸ Isto, str. 269.

move gramatike definiraju jednako, kao što su definirane i u drugim gramatikama, najzad da prihvate jedinstvenu terminologiju, koju će odrediti kr. zem. vlada".¹⁶⁹ Pozvali su Maretića da u novom izdanju „definicije sa-stavi precizno, da probere primjere i da nauku o rečenici proširi, a rav-natelj Divković ima se pozvati, neka gramatici svojoj dodade pristup”.¹⁷⁰ Slični skupovi službeno su podupirali hrvatske vukovce do 1914. Velika većina profesora hrvatskoga jezika promicala je unitarizaciju jezika („je-dan narodni jezik”, „jedan narod”) i sa simpatijama gledala na Srbiju.¹⁷¹ Hrvatska pobjeda u borbi protiv mađarizacije i germanizacije vrlo naivno je širom otvorila vrata još agresivnijoj srbizaciji. U srednjim školama je hr-vatska mladež pripremana za novu državu usklađeno s osvajačkim plano-vima Kraljevine Srbije.¹⁷²

Tijekom Prvoga svjetskog rata (1914-1918) austrougarske vlasti po-kazivale su više razumijevanja za isticanje naziva i nastavu hrvatskoga jezika. Tada je već bilo kasno jer se podugo naziv nastavnoga jezika u srednjim školama prilagođivao političkim okolnostima i srpskom utjecaju na bansku vlast.

U tim četirima godinama se značajno smanjivao broj profesora hrvat-skoga jezika koji su bili za unitarizaciju jezika. Istodobno su sve mnogo-brojniji hrvatski političari u izbjeglištvu sklapali sa Srbima političke saveze koji će biti temelji nove države.

Godine 1919, dok je glavnina hrvatskih političara slavila stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, mnogi su profesori hrvatskoga jezi-ka napustili svoja stara stajališta o „jednome narodnom jeziku” i neoče-kivano započeli novu borbu za hrvatski jezik koja će se okončati istom 1990.

---

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Na temelju slobodne procjene raznovrsnih povijesnih izvora došli smo do zaključka da je u razdoblju od 1901. do 1914. oko 80% profesora hrvatskoga jezika u srednjim školama u Ban-skoj Hrvatskoj bilo za zajednički jezik Hrvata i Srba. To je bila izravna posljedica dugogodišnje Khuenove politike i velikosrpske promidžbe kojoj su povjerovali uglavnom zbog vlastite naivnosti i neznanja. Moglo bi se zaključiti da su se svi osjećali rodoljubima i domoljubima. Dugotrajna i teška borba protiv germanizacije i mađarizacije poticala je zanos u kojem nije bilo mjesta za strah od velikosrpske politike.

¹⁷² Usp. D. Pavličević, n. d., str. 288-296.

LITERATURA

- ANDRIĆ, Nikola: *Branič jezika hrvatskoga*, Zagreb, 1911.
- BREZAK-STAMAĆ, Dubravka: *Gornjogradska gimnazija u Zagrebu i njezini profesori filolozi*, Forum, Zagreb, 2006, 1-3, str. 334-355.
- BUDAK, Mile: *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu državu*, 1933.
- BUDISAVLJEVIĆ, Bude: *Iz mojih uspomena*, Zagreb, 1918.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, IV, Zagreb, 1911.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, V, Zagreb, 1911.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, VI, Zagreb, 1911.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, VII, Zagreb, 1911.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, VIII, Zagreb, 1913.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, IX, Zagreb, 1913.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, X, Zagreb, 1913.
- CUVAJ, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, XI, Zagreb, 1913. *Devetnaesto izvješće o kralj. maloj realnoj gimnaziji u Petrinji za škol. god. 1901/2*, Zagreb, 1902.
- DIVKOVIĆ, Mirko: *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici*, Zagreb, 1879.
- DOBRONIĆ, Lelja: *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, Zagreb, 2004.
- FELETAR, Dragutin: *Prilozi za povijest koprivničke gimnazije od 1906. do 1945. god.*, u: *Podravski zbornik*, Koprivnica, 1979, str. 70-96.
- FILIĆ, Krešimir (ured.): *Spomenica varaždinske Gimnazije: 1636-1936*, Varaždin, 1937.
- FRANKOVIĆ, Dragutin (i dr.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958, str. 245.
- GAVAZZI, Milovan: *Dragutin Boranić (1870-1955)*, Ljetopis JAZU, Zagreb, 1955, str. 228-231.
- GOLEC, Ivica: *Povijest školstva u Petrinji 1700.-2000*, Petrinja, 2000.

- GOSTL, Igor: *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenog nazivlja*, Zagreb, 1995.
- GRŠIĆ, Dragica: *Kraljevska Gimnazija Karlovac (1766.-1884.)*, Karlovac, 2007.
- HORVAT, Rudolf: *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb, 1992.
- HORVAT, Siniša: *O vrijednosti i značenju Izvješća varaždinske gimnazije: reforma gimnazija u Habzburškoj Monarhiji*, Kaj, Zagreb, 2002, 3, str. 101-112.
- IVAKIĆ, Josip: *Nauk u zavisno složenoj rečenici*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1905, 1, str. 285-297.
- Izvješće kr. male realne gimnazije u Petrinji za škol. god. 1917/18, Zagreb, 1918.
- JONKE, Ljudevit: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1971.
- JONKE, Ljudevit: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965.
- JONKE, Ljudevit: *Primjedbe uz članak prof. M. Hraste i prof. J. Vukovića*, Jezik, Zagreb, 1966, 5, str. 150-153.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek, 2001. *Koriensko pisanje*, Zagreb, 1942.
- KRAMBERGER, Ernest: *Povijest kr. male realne gimnazije belovarske*, Bjelovar, 1884.
- MARETIĆ, Tomo: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb, 1924.
- MARETIĆ, Tomo: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb, 1889.
- MOGUŠ, Milan: *O početku visokoškolske nastave hrvatskoga jezika*, Jezik, Zagreb, 1996, 4, str. 121-129.
- MOGUŠ, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, 1993.
- „Narodne novine”, Zagreb, 1906.
- OSTOJIĆ, Ivan: *Kako su Hrvati nazivali svoj jezik*, Kolo, Zagreb, 1971, 1-2, str. 93-118.
- PANDŽIĆ, Vlado: *Kronološki pregled života i književnog rada Antuna Branka Šimića*, u: *Zbornik radova i pjesama*, Kijevo, 2005, str. 12.
- PANDŽIĆ, Vlado: *Pouke i muke po hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2006.
- PANDŽIĆ, Vlado: *Putovima školske recepcije književnosti*, Zagreb, 2001.

- PAVIĆ, Krešimir (ured.): *Zgrada Gimnazije na Sušaku: 1896-1996*, Rijeka, 1996.
- PAVLETIĆ, Krsto: *Pokušaj estetičkoga komentara Horacijeve 30. pjesme iz III. knj. oda*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1901-1902, 1, str. 49-60.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin: *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994.
- PERIĆ, Ivo: *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1997.
- PLETENAC, Vladimir: *Značaj gimnazije (u Varaždinu) u 360. godina njezina postojanja*, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, Varaždin, 1998.
- PRANJKOVIĆ, Ivo (prir.): *Jezikoslovne rasprave i članci*, Zagreb, 1999.
- RADIĆ, Antun: *Sabrana djela, XV*, Zagreb, 1937.
- ROŽIĆ, Vatroslav: *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zemun, 1904.
- ROŽIĆ, Vatroslav: *Bifurkacija školskih knjiga uopće, a napose bifurkacija gramatike hrvatskoga jezika*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1907, str. 721-729.
- SAMARDŽIJA, Marko: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 1993.
- SAMARDŽIJA, Marko: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 2004.
- SAMARDŽIJA, Marko (prir.): *Jezikoslovne rasprave i članci*, Zagreb, 2001.
- *Spomenica Učiteljske škole u Petrinji (1862-1952)*, Zagreb, 1952.
- STIPČEVIĆ, Aleksandar: *Povijest knjige*, Zagreb, 1985.
- STRČIĆ, Petar: *Koja je prva riječka gimnazija*, Rijeka, 1992.
- SZABO, Agneza: *Ban Josip Jelačić i problemi hrvatske politike godine 1848/49*, Državnost, Zagreb, 1998, 1, str. 35-49.
- SZABO, Agneza (ured.): *Krapina: grad povijesti i kulture*, Krapina, 2004.
- ŠIDAK, Jaroslav – GROSS, Mirjana – KARAMAN, Igor – ŠEPIĆ, Dragovan: *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914*, Zagreb, 1968.
- TAFRA, Branka: *O hrvatskim vukovima iz drugog kuta*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb, 1993, 19, str. 363-376.
- TEŽAK, Stjepko: *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Zagreb, 1996.
- *380 godina Klasične gimnazije u Zagrebu: 1607-1987*, Zagreb, 1987.

- VINCE, Zlatko: *Gaj i hrvatski književni jezik*, Jezik, Zagreb, 1972/73, 1, str. 1-11.
- VINCE, Zlatko: *Ivan Broz*, Zagreb, 1992.
- VINCE, Zlatko: *Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Jezik, Zagreb, 1979/80, 4, str. 97-104.
- VINCE, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990.
- VINCE, Zlatko: *Riječka filološka škola*, Riječka revija, Rijeka, 1968, 1, str. 54-74.
- VINCE, Zlatko: *Zaokret u hrvatskom književnom jeziku*, Croatica, Zagreb, 1975, str. 131-159.
- VONČINA, Josip: *Jezičnopovijesne rasprave*, Zagreb, 1979.
- WEBER, Adolfo: *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč, 1862.
- *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora Klasične gimnazije*, Zagreb, 1957.

CROATIAN LANGUAGE IN HIGH SCHOOLS IN CROATIA PROPER (1901-1918)

SUMMARY

This work presents the research synthesis of the position and role of Croatian language in high schools in Croatia proper from 1901 till 1918, i.e. in the last eighteen years of Austro-Hungarian Monarchy.

Keywords: Croatian language, high schools, gymnasiums, language of instruction.